

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-2>

Гевчук Н. С.

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область*

Жиляк Н. В.

*кандидат психологічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи та психології
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область*

Власенко Ю. К.

*кандидат політичних наук,
викладач кафедри соціальної роботи та психології
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область*

**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ
В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ**

Проаналізовано теоретичні основи ефективної підготовки учнівської молоді до сімейного життя в умовах загальноосвітнього закладу. Визначено дієві форми підготовки старшокласників до сімейного життя. Описано соціально-педагогічний тренінг спрямований на те, щоб допомогти молодим людям набути систему знань про сімейне життя. Розроблено програму тренінгу "Моя майбутня щаслива сім'я". Програма включає теоретичну та практичну частину. Прописані методичні рекомендації по підвищенню ефективності підготовки учнівської молоді до сімейного життя в

умовах загальноосвітнього закладу. Означено поняття «бути готовим до сімейного життя». Означена оцінка ефективності дії змісту соціально-педагогічного тренінгу по підготовці учнів старших класів до шлюбно-сімейних відносин. Описано результати порівняльного аналізу дослідження ролі батьків при вирішенні одружитися. На підставі аналізу отриманих даних контрольного зрізу, зроблено висновок про ефективний вплив проведеної роботи на когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти уявлень старшокласників про майбутню сім'ю.

Вступ

Центральне місце в українській державній політиці посідає сім'я, як потужне джерело соціального, економічного, культурного та духовного оновлення суспільства і конкретної особистості, яка в умовах кризи стає чи не єдиною ланкою, здатною витримати психологічні, економічні, соціальні перевантаження, забезпечуючи при цьому психологічну та духовну підтримку людини. Сім'я є одним з найважливіших соціальних інститутів, що вимагає постійного наукового вивчення. Це допомагає, по-перше, мати уявлення про реально існуючий стан внутрішньосімейного життя і його зовнішні зв'язки, по-друге, прогнозувати його розвиток, надавати необхідну допомогу, координувати його взаємодію з іншими соціальними структурами держави. Нова сучасна ситуація неминуче позначається і на сучасній сім'ї [6, с. 12].

Високий рівень розлучень, тенденція консенсуального співжиття роблять актуальним пошук шляхів стабілізації сім'ї та відповідного підходу до її утворення, формування у молоді уявлень про майбутню сім'ю. Особливо велике значення ця робота набуває у період ранньої юності, тому що саме в цьому віці виникають психологічні передумови для створення сім'ї (потреба в коханні, сексуальна орієнтація, незалежність від батьків у виборі подружжя і рішення одружитися), та відповідно питання і проблеми, які потребують рішення і науково обґрунтованих відповідей, які юнаки і дівчата мають навчитися знаходити в подальшому самостійно [2, с. 23].

Більшу частину свого життя людина росте і виховується в родині, спостерігає за поведінкою своїх батьків. Яким буде сімейне життя в майбутньому у багатьох випадках залежить, від уявлень, які склалися про сім'ю у дитячі і юнацькі роки до моменту створення своєї власної сім'ї. Молодих людей неможливо вважати підготовленими до шлюбу, якщо в них не сформовані чіткі уявлення про те,

для чого вони одружуються, чого чекають від майбутньої сім'ї, які сімейні відносини хотіли б побудувати, які обов'язки покладає на них шлюб [3, с. 112].

Роль сімейного середовища у формуванні особистості дитини, його детермінантність, цінність та незамінність для соціального виховання та соціалізації дітей розглядали у своїх працях А. Капська, Т. Алексеєнко, А. Мудрик, Р. Овчарова, В. Сухомлинський та ін. Проблема підготовки молоді до сімейного життя досліджувалась у роботах В. Костіва, Л. Ковальчука, І. Волги, І. Мацковського. В них висвітлювались проблеми сучасної сім'ї, питання про формування сімейно-шлюбних відносин, типології функцій сім'ї.

1. Принципи та напрямки державної сімейної політики в Україні

Сімейна політика незалежної України характеризується глибокою економічною кризою, яка позначилася на всіх сферах життя суспільства. У політиці держави, та самому законотворчому процесі відбувається відсутність єдності, системності та визначеності підходів. Прийняття у 1996 р. Конституція України закріпило основні принципи і аспекти взаємин сім'ї та держави. Держава взяла на себе функцію правового захисту сім'ї, дитинства, материнства, соціальний захист окремих категорій сімей та членів їх родини. Окремого напрямку в державній політиці набуває проблема молодих сімей.

Основним об'єктом сімейної політики є сім'я. Основний тип сім'ї в сучасній Україні – це проста (нуклеарна) сім'я, що складається із подружжя з дітьми або без них, а також неповна сім'я, яка в переважній більшості складається із самотніх матерів, розлучених жінок і вдів з дітьми, у яких найчастіше одна–дві дитини. Основний суб'єкт державної сімейної політики в Україні – органи законодавчої і виконавчої влади. Також суб'єктами державної сімейної політики виступають роботодавці, суспільні об'єднання, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, благодійні фонди, а також юридичні й фізичні особи.

Суб'єктами державної сімейної політики є органи влади всіх рівнів, підприємства, організації та установи всіх форм власності, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, громадські організації, міжнародні представництва, які визнані і діють в Україні, а також державні та суспільні інститути, функціонування яких безпосередньо впливає на повноцінну матеріальну, культурну і духовну життєдіяльність сім'ї в Україні [67].

Концепція також визначає основні завдання політики держави щодо сім'ї та основні принципи і напрями реалізації державної сімейної політики. Концепцією державної сімейної політики визначаються також основні напрями реалізації державної сімейної політики, зокрема: поліпшення матеріальних умов життєдіяльності сім'ї та забезпечення її стабільного існування; забезпечення належного співвідношення зайнятості у суспільному виробництві з виконанням сімейних обов'язків; забезпечення охорони здоров'я сім'ї; розвиток системи соціально-консультативної допомоги населенню; створення сприятливих умов для повноцінного розвитку та виховання дітей; створення умов для гармонійного культурно-освітнього та фізично-оздоровчого розвитку сім'ї.

Основними напрямками державної сімейної політики є:

- формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, вихованні нового покоління, забезпеченні суспільної стабільності та прогресу;
- сприяння відродженню традиційно міцної, працьовитої, економічно спроможної сім'ї на основі нових соціально економічних відносин, національних традицій та впровадження кращого світового досвіду; пропагування і забезпечення наступності поколінь;
- створення умов для повної реалізації економічних, соціальних і демографічних функцій сім'ї;
- вжиття заходів для захисту інтересів сім'ї і дітей, їх соціальної підтримки в період соціально-економічної трансформації суспільства;
- формування у населення культури планування сім'ї, народження бажаної кількості дітей з урахуванням сучасного розвитку медицини, налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, пропагування авторитету шлюбу;
- всебічна соціально-економічна підтримка молодих сімей;
- сприяння поширенню сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактика дитячої бездоглядності, жебракування, запобігання правопорушенням;
- створення у державі єдиної соціальної інфраструктури з метою обслуговування сім'ї та виконання завдань, пов'язаних з її життєзабезпеченням.

Головними принципами державної сімейної політики, що закладені в основу Концепції державної сімейної політики України є:

1. Суверенітет і автономія сім'ї у прийнятті рішень щодо свого розвитку. Цей принцип забезпечується зведенням до мінімуму

втручання у суто сімейні справи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій, релігійних конфесій, крім випадків, передбачених законодавством. Отже принцип суверенітету та автономії сім'ї можна розглядати як можливість сім'ї приймати будь-які рішення, що стосуються її, абсолютно самостійно, відповідно до своїх цілей та інтересів, право сім'ї на будь-який тип сімейної поведінки і на будь-який спосіб і стиль життя.

2. Диференційований підхід до надання державою гарантій соціального захисту сім'ї, який гарантує сталий рівень життя сім'ї шляхом створення для працездатних її членів належних умов і робочих місць для економічного забезпечення благополуччя своєї сім'ї та соціально гарантований рівень життя непрацездатним її членам (або працездатним, які за певних обставин потребують державної підтримки), пенсіонерам та інвалідам, рівні права сімей і всіх її членів на підтримку держави.

3. Паритетна рівновага та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя – надання жінкам і чоловікам рівних можливостей для повної реалізації у трудовій та суспільній діяльності, виявлення здібностей і талантів, виховання дітей і вільний та справедливий розподіл сімейних обов'язків.

4. Соціальне партнерство сім'ї та держави, що здійснюється на основі розподілу відповідальності за сім'ю між батьками, дітьми, іншими членами сім'ї та державою, сприяння захисту сім'ї від злиднів і обмежень, пов'язаних з вимушеною міграцією, надзвичайними ситуаціями техногенного та природного характеру, військовими конфліктами. Відповідно до цього принципу, держава як головний партнер сім'ї, зобов'язана брати активну участь у створенні нормальних умов життєдіяльності та адаптації її до соціально-економічних умов суспільства.

5. Пріоритетність інтересів кожної дитини незалежно від того, в якій сім'ї вона виховується, забезпечення виживання і захисту дитини, її повноцінного, фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку.

6. Наступність поколінь, що забезпечується передачею нащадкам сімейних, національних і культурних здобутків, традицій, звичаїв. Реалізуючи цей принцип держава повинна створювати такі умови розвитку сім'ї, які зможуть зберегти ті традиції, звичаї та культурні здобутки які існують ще з давна, для того щоб передати їм наступним поколінням.

Отже в законодавстві України є чітко окреслені принципи та напрями державної сімейної політики, які покликані зберігати та пропагувати сімейні цінності суспільству. Аналізуючи положення, визначені у Концепції державної сімейної політики, варто зазначити, що вони потребують вдосконалення та оптимізації. Тому буде доцільно розширити перелік принципів та напрямів. Також простежується необхідність розчленування деяких принципів, звуження і конкретизацію їх змісту.

Сімейна політика в країнах Європейського Союзу

Сімейна політика у європейських країнах, відрізнявся своїми підходами, через соціально-економічні умов розвитку. Це виявлялось у тому, що в тих чи інших країнах акцентувалась увага на різних способах впливу держави на сім'ю та сімейне життя, а також у різному ступені реалізації цього впливу. Населення Європи за останні роки постійно зменшується та старіє. У 2050 р. 2 з 3 європейців будуть старшими за шістьдесят років, саме це є великою загрозою для кожної країни. Для суспільства це значить: більше пенсіонерів, менше працюючих. «Наші соціальні системи часто влаштовані так, що винагороджують бездітність і погіршують умови для створення сімей та карають за багатодітність. Старіюча Європа не потребує нічого так нагально, як бейбі-буму, але водночас діти для молодих пар є найбільшим ризиком бідності, адже догляд за дитиною та її утримання потребує багато часу та коштів. Цей парадокс доводить, що сучасні політичні пріоритети визначені хибно», – стверджує австрійський професор Мартін Куглер [5, с. 23].

Тому відповідно зі змінами, що відбуваються у суспільстві, а зокрема у самому інституті сім'ї, Європейські країни переходять від принципу підтримки найуразливіших сімей до розробки та реалізації сімейної політики, яка стосуватиметься усіх сімей загалом.

На сучасному етапі стан інституту сім'ї у Європейському Союзі характеризують такі тенденції: низькі показники народжуваності; збільшення віку дітонародження; збільшення числа позашлюбних народжень; поширення добровільної бездітності; збільшення числа розлучень і зменшення кількості офіційних шлюбів; поширення числа незареєстрованих шлюбів; зменшення розміру домогосподарств; поширення позашлюбних відносин та одинокого (незаміжного) батьківства; загальне постаріння населення; зростання ролі імміграції як основного джерела поповнення населення. Ці тенденції свідчать про депопуляційний процес, демографічну кризу та кризу інституту сім'ї. Елементи кризи

взаємопов'язані і взаємообумовлені, що пояснюється закономірностями перебігу демографічних процесів [6, с. 423–427].

2. Соціально-педагогічний тренінг, як одна з форм підготовки старшокласників до сімейного життя

З метою підготовки старшокласників до сімейного життя і полегшення періоду адаптації, формування адекватних уявлень про родину доцільно використовувати активні методи навчання, зокрема тренінги.

Соціально-педагогічний тренінг спрямований на те, щоб допомогти молодим людям придбати систему знань про сімейне життя, про права та обов'язки, які покладаються на них як на чоловіка та дружину, усвідомити свою відповідальність як майбутніх батьків, розвинути навички повноцінного міжстатевого спілкування, навчити адекватних способів поводження з протилежною статтю, допомогти розкрити свій внутрішній потенціал у вираженні почуттів та емоцій. Своєю ефективністю, конфіденційністю, внутрішньою відкритістю, сприятливою атмосферою, індивідуальною і груповою рефлексією та іншими явищами, тренінг приваблює всіх його учасників і зацікавлює тих, хто не брав у ньому участі.

Тренінгова група (респонденти, які взяли участь у формуальному експерименті нашого дослідження) включала 116 осіб, з них 47 хлопців та 69 дівчат. Основним завданням тренінгової роботи є гармонізація всіх трьох підструктур особистості: когнітивної (уточнення, конкретизація і розширення системи знань про себе і сімейного життя, свого "Я"- образу сім'янина); емоційної (вироблення позитивного ставлення до самого себе, адекватне оцінювання своїх можливостей і потенціалу у сімейному житті); поведінкової (закріплення власної "Я"-концепції в конкретних ситуаціях взаємодії і спілкування з протилежною статтю, а також визначення прав та обов'язків, яких повинні дотримуватись, виконувати та знати чоловік і дружина в спільному сімейному житті).

Необхідність формування в процесі навчання емоційних, когнітивних і поведінкових аспектів особистості вимагає перегляду принципів побудови системи навчання і розробки нових її форм. При цьому конструювання нових спеціалізованих форм навчальної діяльності варто робити на основі природних її форм, пов'язаних з формуванням різних сфер особистості.

Розробляючи програму тренінгу "Моя майбутня щаслива сім'я", ми спиралися на комплекс соціально-педагогічних та психолого-

педагогічних методів, що містять елементи соціально-педагогічної діагностики і психотерапії, ситуаційно-рольові ігри, тренінгові техніки і прийоми, що використовуються у соціальній педагогіці та практичній психології. Програма включає теоретичну та практичну частину. Завданням теоретичної частини є розширення і збагачення знань молоді про родину і шлюб, особливості життєдіяльності і рольову структуру родини, права і обов'язки членів сім'ї, різноманіття сімейних функцій.

Запропонована нами теоретична частина програми "Моя майбутня щаслива сім'я." складається з 4 частин: 1) "Родина починається з "Я"; 2) "Я" та інші в родині. Міжособистісні відносини"; 3) "Уявлення про родину і шлюб"; 4) "Права та обов'язки членів родини".

Даний теоретичний курс спрямовано на створення образу сучасної родини, усвідомлення якостей, необхідних людині для сімейного життя, формування об'єктивних критеріїв оцінки свого сімейного життя і своєї особистості як чоловіка і батька, як дружини і матері. Заняття проходять у формі лекцій, бесід і дискусій, програванням конкретних життєвих ситуацій.

Цільова група: хлопці та дівчата (від 15 до 17 років).

Тривалість: 3 місяці, 1раз в неділю, одне заняття розраховане на 2 години.

Обладнання: дошка; папір А-1, А-4, А-5; маркери; стікери; клей; ножиці; фарби; м'яч гумовий або паперовий.

Мета: формування когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів уявлень про своє майбутнє подружнє життя, підвищити рівень правової обізнаності старшокласників з питань, що стосуються сімейного життя.

Тренінгова робота по підготовці старшокласників до сімейного життя має ряд наступних *переваг*: груповий досвід допомагає вирішенню міжособистісних проблем; група відображає суспільство в мініатюрі, у ній моделюється система взаємин і взаємозв'язків, характерна для реального життя учасників; можливість одержання зворотного зв'язку; у групі людина може навчатися новим умінням, експериментувати з різними стилями відносин серед рівних партнерів; у групі учасники можуть ідентифікувати себе з іншими, "зіграти" роль іншої людини для кращого розуміння її і себе, і для знайомства з новими ефективними способами поведінки; група полегшує процеси саморозкриття і самопізнання.

Нашу роботу ми будували на базових загальноприйнятих принципах: принцип "тут і тепер", що орієнтує на аналіз процесів, що

відбуваються у групі в даний момент, сприяє глибокої рефлексії учасників, розвиває навички самоаналізу; принцип "щирості і відкритості", що сприяє одержанню та наданню іншим чесного зворотного зв'язку, тобто тієї інформації, що так важлива кожному учаснику і яка запускає не тільки механізми самосвідомості, але і механізми міжособистісної взаємодії в групі; принцип "Я", що забезпечує концентрацію уваги на процесах самопізнання, самоаналізу і рефлексії, учить брати відповідальність на себе і приймати себе таким, який є; принцип "активності", який має на увазі обов'язкову активну участь усіх у тому, що відбувається на заняттях; принцип "конфіденційності", що забезпечує створення атмосфери психологічної безпеки і саморозкриття, і полягає в нерозголошенні того, про що говориться в групі щодо учасників [7, с. 22].

Практична частина тренінгової програми "Моя майбутня щаслива сім'я" складається з двох взаємопов'язаних тематичних блоків. Перший блок поєднує заняття, присвячені усвідомленню учасниками деяких своїх особистісних особливостей, визначенню власної ідентичності, оптимізації міжособистісного спілкування. Даний блок містить вправи, спрямовані на розвиток потенційних можливостей особистості, її соціально-перцептивних і комунікативних здібностей, усвідомлення звичних способів спілкування з протилежною статтю, аналіз помилок у міжособистісній взаємодії. Особливе значення в цьому блоці приділяється системі прийомів невербальної комунікації, відпрацьовуванню навичок оптимального спілкування і взаємодії з протилежною статтю.

Другий блок орієнтований на усвідомлення учасниками себе в системі сімейних взаємин, спілкування і діяльності. На цьому етапі основний акцент робиться на відпрацьовування вправ, спрямованих на розвиток широкого кола здібностей, навичок і умінь, необхідних для сімейного життя, вивчення основ спілкування в родині, закріплення нових поведінкових моделей.

Кожне заняття складається з декількох частин:

1. Вітання.
2. Визначення самопочуття – занурення учасників тренінгу в атмосферу "тут і тепер", рефлексія своїх емоційних і фізичних станів, повідомлення своїх думок і очікувань стосовно майбутнього заняття.
3. Пропозиція тренеріві теми заняття.
4. Групова дискусія.
5. Рухові вправи.

6. Основна частина – практичні вправи, обговорення цих вправ, рефлексія.

7. Підведення підсумків заняття – висловлення учасників по колу про свій стан, осмислення проробленої роботи.

8. Резюмування тренера.

9. Прощання.

Виконуючи в змодельованих ситуаціях, ті чи інші функції сім'янина і зіставляючи їх особливості з власним реальним досвідом, старшокласники починають розрізняти зовнішню і внутрішню сторони життя в родині. Вони відкривають в себе наявність переживань і починають осмислено орієнтуватися в них, завдяки чому виникає нове ставлення до самого себе.

В тренінг доцільно вводити методи, спрямовані на розвиток соціальної перцепції. Учасники групи за їх допомогою мають можливість розвинути уміння сприймати, розуміти самих себе. У ході тренінгових занять за допомогою спеціальних вправ ("Особистий герб і девіз", "Рекламний ролик", "Взаємні презентації", "Угадування по асоціаціях", "Подібності і розходження") учасники отримують вербальну і невербальну інформацію про те, як їх сприймають інші люди, наскільки є точним їхнє власне самосприйняття. Вони виробляють уміння глибокої рефлексії й оцінної інтерпретації об'єкта сприйняття.

Одним з важливих процесів життя родини є взаємне спілкування членів родини за допомогою мови, міміки, жестів. Тому в програмі тренінгу використовуються методики, спрямовані на формування "мистецтва активного слухання". У ході цих вправ ("Передача емоцій", "Подарунки", "Слухання") формуються на перший погляд елементарні, але насправді надзвичайно важливі в повсякденному сімейному житті, навички комунікації, передачі і сприйняття інформації без перекручувань, здатності вербального і невербального вираження своїх почуттів.

Ефективними є і такі вправи як ("Полярність", "Виправдання чужих очікувань", "Переможи самотність"), основна мета яких полягає в збільшенні потенціалу особистості, підвищенні її сили, можливостей шляхом інтеграції і розвитку, розширення усвідомлення самих себе, своєї ідентичності. Основна корекційна процедура використовуваних вправ полягає у створенні для учасників тренінгу умов переживання контакту із самим собою, з оточенням, підвищення усвідомлення різних установок, способів поведінки і мислення, що закріпилися в минулому і залишаються стійкими сьогодні.

У процесі тренінгової роботи важливо допомогти учням усвідомити свій життєвий сценарій, використовуючи прийоми трансактного аналізу ("Ідентифікація життєвих сценаріїв", "Характер сімейних впливів"), допомогти учасникам тренінгу змінити трагічні сценарії, яскравіше усвідомити неконструктивні способи спілкування, звільнитися від виконання нав'язаних програм поведінки. Для набуття учасниками тренінгу комунікативних умінь, досвіду аналізу міжособистісних відносин доцільно використовувати техніки з Т-груп ("Хто Я", "Уміння вести розмову", "Постановка жесту"). З їхньою допомогою учасники починають краще усвідомлювати власні і чужі потреби, розширюють діапазон своїх поведінкових можливостей, стають більш підготовленими до рішення життєвих проблем, у тому числі сімейних, більш сприйнятливими до почуттів інших людей.

Для вироблення визначених навичок соціальної взаємодії, що виявляються на рівні поведінки, ефективно використовувати техніки з біхевіорально-орієнтованих груп чи тренінгу життєвих умінь ("Яку куртку одягне Ваня?", "Казка", "Весілля", "Сніданок, обід і вечеря", "Продукти прозапас", "Бюджет родини", "Пізніше повернення", "Справи домашні"), їх завданням є навчання учасників справлятися з тими чи іншими побутовими проблемами, виробити уміння пристосовуватися до визначених життєвих обставин, планування сімейного життя, оволодіти батьківськими функціями, комунікативними уміннями.

Відповідно до концепції сімейної терапії В. Сатир, для нормального функціонування родини необхідно, щоб її члени мали високу самооцінку, прямі і чіткі комунікації, рухливі і гуманні правила, орієнтовані на прийняття і відкриті соціальні зв'язки. Для формування цих структур у молоді, ми включили в програму тренінгу наступні вправи зі школи В. Сатир: "Чорний список", "Стоячи-сидячи".

Дитячий англійський психолог Джон Боулбі, вивчаючи взаємозв'язок між умовами життя дитини і її психічним розвитком, виявив, що найчастіше причиною психічної занедбаності є не нестатки в сім'ї, велика кількість дітей, погані умови та інші зовнішні чинники, а певна внутрішня установка дорослих, які виховують дітей. Виховання дітей в сім'ї дуже складний процес, тому молодій сім'ї необхідно засвоїти навички спілкування з дітьми.

Зміст та структура соціально-педагогічного тренінгу "Моя майбутня щаслива сім'я":

Частина I. Заняття 1. Знайомство

Мета: знайомство з учасниками групи. Вітання членів групи, ознайомлення з правилами роботи в групі. Установлення довірчого емоційного клімату.

Обладнання: аркуші паперу, фарби, фломастери, м'яч.

Тривалість заняття: 2 години.

Правила роботи в групі. Зустрічаючись один з одним на наших заняттях, усі: відкриті новим враженням; приймають іншого як себе; нікого не критикують; не бояться бути самими собою; взаємопідтримують один одного; завдання виконують як важливу і відповідальну справу; не обговорюють поза групою те, що відбувається в ній.

План заняття: Вступне слово соціального педагога чи психолога (5 хв.). Вправа «М'ячик» (20 хв.). Інформаційне повідомлення педагога (10 хв.). Вправа «Особистий герб і девіз» (1 год.). Підведення підсумків (15 хв.)

Заняття 2. Родина починається з "Я"

Мета: усвідомлення учасниками групи факту свого існування, формування умінь спілкуватися із самим собою і презентації свого "Я" іншим.

Обладнання: папір, олівці, стільці, роздаткові картки.

Тривалість заняття: 2 години.

План заняття: Вступне слово соціального педагога (5хв.). Вправа «Хто Я?» (20 хв.). Вправа «Проективний малюнок» (20 хв.). Вправа «Зовні-усередині» (10 хв.). Вправа «Декларація моєї самоцінності» (35 хв.). Підведення підсумків (15хв.)

Заняття 3. Як моє "Я" бачать інші

Мета: усвідомлення сприймання свого "Я" іншими людьми, одержання досвіду бачити себе очима інших, навчитися сприймати себе таким, який є.

Обладнання: папір, олівці, роздаткові картки.

Тривалість заняття: 2 години.

План заняття: Вступне слово соціального педагога (10 хв.). Вправа «Вгадування по асоціаціях» (25 хв.). Вправа «Рекламний ролик» (40 хв.)

Вправа «Техніка "свічки"» (20 хв.). Підведення підсумків (15 хв.)

Заняття 4. Розвиток довіри до людей

Мета: розширити усвідомлення учасниками своїх відчуттів і поглибити довіру між ними, показати учасникам групи, що успішне спілкування і взаєморозуміння в родині залежить від відкритості і довіри один одному.

Тривалість заняття: 2 години.

План заняття: Вступне слово соціального педагога (10 хв.). Вправа «Воскова паличка» (15 хв.). Вправа «Довірче падіння» (10 хв.). Вправа «Враження» (25 хв.). Вправа «Довірча прогулянка» (35 хв.). Вправа «Поводир та сліпий.» (10 хв.). Підведення підсумків (15 хв.)

Заняття 5. Почуття перш за все

Мета: продемонструвати роль почуттів у нашому житті, стимулювати готовність і здатність з теплотою і щирістю відноситися до людей, бачити їхні кращі сторони, полегшити відкрите вираження почуттів іншій людині, що є корисним для створення дружніх відносин у родині.

Тривалість заняття: 2 години.

План заняття: Вправа «Розтопи коло» (30 хв.). Вправа «Телефонна розмова» (25 хв.). Вправа «Посилайте гарні почуття» (45 хв.). Підведення підсумків (20 хв.)

Заняття 6. Емоційні відносини

Мета: познайомитися один з одним ближче, поділитися своїми думками і почуттями з групою, одержати досвід емоційних зв'язків. Крім того, одержати практику емпатійного слухання і досвід дослідження проблем фізичного контакту, конкуренції і близькості у відносинах між особами однієї статі і протилежної.

Тривалість заняття: 2 години.

План заняття: Вправа «Передача емоцій» (30 хв.). Вправа «Живі руки» (25 хв.). Вправа «Тепло твоїх рук» (45 хв.). Вправа «Слухання» (20 хв.). Підведення підсумків (20 хв.)

Частина II. Заняття 1. Сімейні взаємини

Мета: розвиток почуття гордості за свою родину і своїх батьків, що додає впевненості в собі, вчить аналізувати сімейне життя своїх батьків.

Тривалість заняття: 2 години.

Обладнання: сімейні реліквії учасників тренінгу, папір, ручки, олівці.

План заняття: Бесіда «Плекаймо сімейні традиції» (30 хв.). Вправа «Сімейна історія» (45 хв.). Вправа «Зроби батьків щасливими» (25 хв.). Підведення підсумків (20 хв.)

Заняття 2. Навчаємося кохати.

Мета: розширити усвідомлення особливостей почуття любові, одержати досвід ефективної взаємодії з людьми протилежної статі.

Тривалість заняття: 2 години.

Обладнання: папір, ручки, олівці, фарби.

План заняття: Вправа «За що ми любимо» (20 хв.). Вправа «Про кохання: реальне – ідеальне» (45 хв.). Вправа «Розфарбувати любов'ю» (40 хв.). Підведення підсумків (15 хв.)

Заняття 3. Молода родина.

Мета: навчити спілкуватися найбільш ефективними і адекватними способами з протилежною статтю.

Тривалість заняття: 2 години.

План заняття: Бесіда «Що треба знати про сучасну сім'ю?» (30 хв.). Вправа «Комплімент» (15 хв.). Вправа «Ласкаві слова» (25 хв.). Вправа «Прохання» (30 хв.). Підведення підсумків (20 хв.)

Заняття 4. Вирішення конфліктних ситуацій у родині.

Мета: набуття досвіду у вирішенні конфліктних ситуацій за допомогою переговорів і дискусій, навчитися активно відстоювати свою точку зору шляхом мирного обговорення проблем і запобігання суперечок.

Тривалість заняття: 2 години.

Обладнання: ватман, олівці, фарби, природні матеріали (шишки, листя, гілки, трава і т. д.)

План заняття: Вправа «Килим світу» (30 хв.)

Вправа «Полярності: конфлікт "нападаючого" і "захисника"» (25 хв.). Вправа «Відкритий конфлікт» (30 хв.). Вправа «Вибір тактики» (20 хв.). Вправи на саморелаксацію (15 хв.)

Заняття 5. Визначення правових обов'язків членів родини.

Мета: знайомство із Сімейним кодексом України, визначення основних прав та обов'язків чоловіка та дружини.

Тривалість заняття: 2 години.

Обладнання: Сімейний кодекс України, роздаткові картки.

План заняття: Лекція на тему: «Сімейне законодавство України» (25 хв.). Рольові ігри (45 хв.). Вправа «Я чоловік, і я маю право на....» (20 хв.). Вправа «Я жінка, і я маю право на....» (20 хв.). Підбиття підсумків (15 хв.)

Заняття 6. Рольова структура родини

Мета: навчити взаємодіяти найбільш ефективними і адекватними способами з протилежною статтю.

Тривалість заняття: 2 години.

Обладнання: папір, ручки, калькулятори, елементи домашнього побуту.

План заняття: Вправа «Сніданок, обід, вечеря» (15 хв.). Вправа «Продукти «прозапас»» (15 хв.). Вправа «Бюджет родини» (25 хв.). Вправа «Пізнє повернення» (30 хв.). Вправа «Справи домашні» (20 хв.). Вправа на релаксацію (15 хв.)

Заняття 7. Мистецтво спілкування з дітьми

Мета: усвідомлення своїх взаємин з батьками і придбання досвіду спілкування з дітьми.

Тривалість заняття: 2 години.

Обладнання: папір, ручки, калькулятори, елементи домашнього побуту.

План заняття: Вправа «Чорний список» (25 хв.). Вправа «Стоячи-сидячи» (35 хв.). Вправа «Яку куртку одягне Ваня?» (25 хв.). Складання казки (20 хв.). Підведення загальних підсумків. Прощання. (15 хв.)

Таким чином, з метою формування в учнівської молоді уявлень про родину, перш за все варто навчити їх щиро відноситися до себе, до людей протилежної статі, більш точно розуміти і вербалізувати свої почуття, вирішувати міжособистісні конфлікти, взаємодіяти з протилежною статтю, закріпити нові форми поведінки, зокрема ті, котрі будуть сприяти адекватній адаптації і функціонуванню в сімейному житті.

3. Методичні рекомендації по підвищенню ефективності підготовки учнівської молоді до сімейного життя в умовах загальноосвітнього закладу

Для того, щоб надати методичні рекомендації по підвищенню ефективності підготовки учнівської молоді до сімейного життя в загальноосвітніх закладах, необхідно переглянути динаміку здійсненої роботи. Для цього у попередніх пунктах ми провели, анкетування, тренінгову програму «Моя майбутня щаслива сім'я» та контрольний зріз. Результати контрольного зрізу показали, що проведена нами робота сприяла значним позитивним змінам у формуванні уявлень старшокласників про майбутнє сімейне життя.

Кожна молода людина, яка стоїть на порозі самостійного життя, мріє про те, щоб воно було щасливим. Запорукою особистого щастя багато хто вважає створення сім'ї. Без сім'ї людське життя неповне. Ніхто в світі не придумав моделі особистого щастя без кохання, без сім'ї.

Під час проведення анкетування, ми пропонували старшокласникам дати відповідь на питання: «Ознаками щасливої сім'ї є...». Для когось це «гармонія між чоловіком та дружиною», для іншого – це «кохання» чи «щаслива сім'я – це місце, куди хочеться повертатися знову, і знову» і т. ін. Хто правий? Кожен по-своєму. Якими б розмаїтими не виявлялись відповіді, все ж вони збігаються

в головному – в позитивному характері взаємостосунків, в гармонії дорослих та дітей. Сім'я дає кожному відчуття захищеності та безпеки.

Чи всім вдається створити щасливу сім'ю? На жаль, далеко не кожному. Сучасна сім'я, в тому числі і молода, часто характеризується байдужістю один до одного, відсутністю взаєморозуміння, невмінням вести спільне господарство, невиконанням виховної функції сім'ї, щодо своїх дітей, аморальним способом поведінки батьків.

На думку Панкова Л.М. – сім'я – це як тіло людини, складний організм, що має функціонувати як самодостатня, збалансована система стосунків. Вона може, як і людський організм, переживати труднощі росту, змужніння. На цьому шляху можуть траплятися різні негаразди. Проте, при всіх труднощах, сім'я має виявити свою спроможність протистояти життєвим перешкодам за рахунок підтримки одне одного, зберегти цілісність «ми», вистояти, захистити дорослих і дітей [5, с. 37–39].

Отже, сімейне благополуччя не дається в готовому вигляді. Воно є результатом того, чи вчаться молодята його будувати, чи знають правила, закони сімейного будівництва, чи є добрими господарями свого сімейного дому.

Станіслав Лем у повісті «Повернення від зірок», вустами одного з літературних героїв, пропонує складати іспит на роль сім'янина. Якщо юнак чи дівчина справляються з екзаменом на «відмінно», то лише тоді отримують право на укладання шлюбу. Отже, освоєння наукових знань про сімейне життя дає змогу кожній молодій людині краще підготуватися до вступу в особливий інститут – інститут щасливої сім'ї, особистого щастя. Як і людина, кожна держава зацікавлена в тому, щоб сім'я була міцною, адже якщо здоровою є найменша її частка, то таким є і саме суспільство. Своє шлюбно-сімейне законодавство має кожна країна. В сімейному кодексі України містяться закони, які регулюють сімейні стосунки, захищають інтереси жінки-матері, неповнолітніх дітей, бабусів та дідусів, кожного члена родини.

Шлюбно-сімейне законодавство дає змогу молодим людям знайти відповідь на безліч запитань: З якого віку можна взяти шлюб? Що потрібно для заключення шлюбу? Чи є обмеження на різницю у віці подружжя або на верхню межу віку? Чи можна розлучитись без суду? Чи має юридичну силу церковний шлюб? Чи має право неповнолітня дитина на частку житла батьків? Яким чином з'ясується факт батьківства? і т. ін.

Шлюб та сім'я – поняття різні. Сім'я – це скоріше не юридичне, а етико-психологічне поняття, яке характеризує спосіб взаємодії її членів. Сім'єю називають групу людей, які об'єднані шлюбом чи кровно-родинними зв'язками, що проживають разом, спільно ведуть домашнє господарство та вступають поміж собою в певні моральні стосунки [4, с. 56–58].

Характеризуючи сім'ю, ми, як правило, використовуємо або позитивні її ознаки такі, як дружна, міцна, трудолюбива, або ж негативні. Що робить сім'ю щасливою? Передусім, розуміння членами сім'ї того, як влаштована сім'я, які функції вона виконує, які вимоги висуває до людини як до сім'янина. Адже сім'ю, як і людський організм, слід берегти від негараздів, вміло її доглядати, вчасно лікувати. А для узаконення новонародженої сім'ї важливо закріпити любов вузами шлюбу. При цьому пара має усвідомити, що саме любов спонукає їх приймати найважливіше в їхньому житті рішення – побратися та стати на весільний рушник. А ще пам'ятати слова Федора Достоєвського про те, що сім'я не дається в готовому вигляді, а створюється і є результатом праці та любові.

Що означає бути готовим до сімейного життя?

Створювати благополучну, гармонійну, повноцінну сім'ю потрібно вчити учнівську молодь ще зі школи. Дану функцію ми пропонуємо виконувати соціальному педагогові або психологу. Відомо, що дівчатами і хлопцями, жінками і чоловіками не народжуються, а стають. Стають в процесі виховання, під впливом оточення. Дітям постійно ще змалечку говорять про їхнє майбутнє, диференціюючи призначення в сім'ї та суспільстві. Хлопчиків, як правило, орієнтують на кар'єру, соціальні ролі в професійній, громадсько-політичній сфері: «Учися, синку. Дивись, і вийдеш у люди, станеш президентом» (бізнесменом, генералом, політиком, вченим) тощо. Для доньок рольові орієнтації обмежуються створенням власної сім'ї, характеристиками майбутніх побутових обов'язків, зокрема господарчих та виховних: «Запам'ятавуй, як мама робить, готуватимеш такі смачні страви, коли одружишся» (навчишся шити, вишивати, в'язати, підтримувати чистоту у квартирі, доглядати власних дітей тощо).

Якщо і йдеться про професійні ролі, то обмежуються вони сферою освіти, культури, медицини чи обслуговування: будеш артисткою, художником, моделлю, кравчиною, перукарем тощо. Якщо хлопчиків орієнтують на проходження служби у війську, на вироблення фізичної сили і психологічної витривалості, на досягнення успіху «в

праці і в бою», то майбутнє дівчинки у кращому разі змальовують так: «Ось закінчиш школу, вивчишся, вийдеш заміж, народиш дітей». У міфах щодо сильної та слабкої науковці вбачають витоки нерівності юнаків та дівчат, чоловіків та жінок. Щоб їх подолати, в оцінці людини слід іти не від її статі, а від особистісних, громадських якостей, від сили «Я», яка отримується як сплав чоловічого та жіночого начал.

В результаті вивчення проблеми підготовки молоді до сімейного життя в школі, визначилися основні шляхи вдосконалення підготовки старшокласників до шлюбно-сімейних, вони полягають у:

- у системному підході до підготовки юнацтва до сімейного життя в загальноосвітній школі, який би включав всі елементи системи виховання від вивчення об'єкту виховання до розробки конкретних рекомендацій по конкретних напрямках видів (співпраця між класними керівниками, психологами та соціальними педагогами, що працюють в школі);

- у введенні в базисну учбову програму спеціальної дисципліни, орієнтованої на ознайомлення з основами етики, сексології і психології (курс «Етика і психологія сімейного життя», проведенні тренінгів спрямованих на підготовку старшокласників до сімейного життя);

- у забезпеченні підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для підготовки молоді до сімейного життя через систему вищих учбових закладів і через інститути підвищення кваліфікації вчителів (залучення працівників освіти до участі у розробці та практичному втіленні методичних програм, тренінгів, відео лекторіїв, що стосуються підготовки молоді до сімейного життя);

- у виділенні аспектів, направлених на підготовку старшокласників до шлюбно-сімейних стосунків, у викладанні шкільних дисциплін перш за все гуманітарного циклу;

- у вивченні об'єкту виховання в умовах динаміки стереотипів поведінки молоді (проведення соціологічних досліджень, зокрема моніторингових, таких, що забезпечують зворотний зв'язок);

- у роботі з батьками, що включає зокрема їх психолого-педагогічну просвіту (проведення лекцій на теми: «Вплив батьківського виховання на формування уявлень дитини про майбутнє сімейне життя», «Статеве виховання підлітків» і т.д.).

Всі ці заходи сприятимуть успішній реалізації функції системи освіти по підготовці молоді до сімейного життя.

4. Оцінка ефективності дії змісту соціально-педагогічного тренінгу по підготовці учнів старших класів до шлюбно-сімейних відносин

Після проведення констатувального експерименту нами були визначені основні напрямки роботи з підготовки старшокласників до подружнього життя і сформульовані такі завдання: сформувати у старшокласників відповідні уявлення про сім'ю та сімейні стосунки; визначити свої права та обов'язки, як чоловіка та дружини; допомогти юнакам та дівчатам розвинути навички між статевого спілкування; усвідомити свою відповідальність як майбутніх батька та матері; навчити керувати своїми емоціями під час конфліктних ситуацій та знаходити конструктивні варіанти виходу із конфлікту.

Для того щоб оцінити ефективність проведення формуального експерименту, ми провели контрольний зріз (повторне опитування старшокласників), запропонувавши їм ті ж анкети, які ми використовували під час констатувального експерименту. Аналіз результатів анкетування проводився на основі порівняння відповідей респондентів. У повторному опитуванні взяло участь 178 учнів старших класів, 116 з яких – учасники тренінгової програми. Результати контрольного зрізу показали, що проведена нами робота сприяла значним позитивним змінам у формуванні уявлень старшокласників про майбутнє сімейне життя.

Аналіз динаміки змін, які відбулись у когнітивному компоненті уявлень про майбутню сім'ю, показав, що більше половини учасників експериментальної групи внаслідок формуального експерименту сформували якісно нові розумові моделі майбутньої сім'ї, які включають в себе такі підсистеми, як комплекс знань про функції сім'ї, права і обов'язки подружжя, взаємовідносини індивіда з іншими членами родини, господарсько – економічні ролі, усвідомили критерії шлюбного вибору.

Результати впливу тренінгової програми на когнітивний компонент уявлень старшокласники про сімейне життя виглядає наступним чином (табл. 1).

Отже, як бачимо, до початку формуального експерименту кількість респондентів, що вважали, що «сімейне життя – це взаєморозуміння та любов між чоловіком та дружиною, ведення ними спільного господарства, виховання дітей та гармонія між членами сім'ї» була 18% (хлопців) і 24% (дівчат), після його завершення – 85% і 92%. У даному випадку, можна говорити про позитивний вплив проведеної тренінгової роботи.

Таблиця 1

**Результати порівняльного аналізу відповідей
старшокласників, щодо визначення поняття «сімейного життя»**

Визначення поняття «сімейне життя»	Хлопці		Дівчата	
	Екс-на гр.	Контр-на гр.	Екс-на гр.	Контр-на гр.
«сімейне життя – це союз двох людей, різної статі»	4%	25%	0%	12%
«сімейне життя – це казка, щастя, кохання»	0%	8%	1%	28%
«сімейне життя – це взаєморозуміння та любов між чоловіком та дружиною, ведення ними спільного господарства, виховання дітей та гармонія між членами сім'ї.»	85%	18%	92%	24%
«сімейне життя – це обов'язок перед людством продовжувати людський рід»	6%	9%	3%	13%
«сімейне життя – це велика кількість обов'язків, з якими потрібно справлятися разом»	5%	30%	4%	15%
Не дали визначення	0%	10%	0%	8%

Що стосується дослідження уявлень про якості, які старшокласники найбільше цінують в особі протилежної статі, після проведення формувального експерименту, результати виявились такими:

Таблиця 2

Якості	Хлопці		Дівчата	
	Екс-на гр.	Контр-на гр.	Екс-на гр.	Контр-на гр.
Краса (привабливість)	19%	43%	5%	17%
Вміння бути «крутим»	0%	22%	0%	25%
Хазяйновитість	28%	11%	29%	18%
Доброта	45%	21%	28%	16%
Чесність	19%	10%	35%	12%
Відповідальність	21%	12%	42%	9%
Почуття гумору	7%	6%	10%	14%
Розум	75%	4%	89%	9%
Сором'язливість	26%	13%	12%	5%
Незайманість (цнотливість)	23%	2%	21%	1%

Як бачимо, позитивні зміни відбулись і в даному питанні: найбільш цінними якостями для хлопців експериментальної групи виявились: розум – 75%, що на 71% більше, ніж у контрольній групі; доброта – 45%, що на 24% перевищує кількість виборів у контрольній групі; і на третьому місці – хазяйновитість – 28%, тоді як у контрольній групі цей показник становить –11%. Дівчата (експериментальної групи) найбільше цінують в особі протилежної статі – розум – 89%, а дівчата (контрольної групи) – вміння бути «крутим» – 25%; відповідальність обирають – 42% дівчат, що відвідували тренінгові заняття, що на 33% перевищує кількість виборів дівчат, що не проходили тренінгові програму – 9%.

Варто відмітити, що такі якості як: вміння бути «крутим» (у експериментальній групі) взагалі не обирались учнями, як чоловічої, так і жіночої статі, а у контрольній групі цей відсоток становить 22% (хлопців) та 25% (дівчат); незайманість (цнотливість) також стала однією із якостей, яку обирають респонденти експериментальної групи – 23% (хлопців) і 23% (дівчат), тоді як старшокласники контрольної групи майже взагалі не обирають таку якість – 2% (юнаків) та 1% (дівчат). Відбулися також зміни у когнітивному компоненті уявлень старшокласників про майбутню сім'ю у підсистемі господарсько-економічних ролей.

Таблиця 3

**Результати порівняльного аналізу розподілу
господарсько-економічних ролей між чоловіком та жінкою**

Домашні обов'язки	Екс-на гр.			Контр-на гр.		
	чоловік	дружина	обоє	чоловік	дружина	обоє
Готування їжі	6%	9%	85%	23%	49%	27%
Прибирання	4%	7%	89%	9%	62%	29%
Миття посуду	3%	12%	85%	12%	34%	64%
Ремонт сантехніки	98%	0%	2%	83%	2%	15%
Прання	0%	2%	98%	8%	89%	3%
Винесення сміття	4%	3%	93%	12%	31%	57%
Догляд за домашніми тваринами	2%	3%	95%	23%	16%	61%
Покупка продуктів	1%	1%	98%	18%	54%	28%

Як бачимо, більшість сімейних ролей чоловіка і жінки в уявленнях юнаків і дівчат, що входили до експериментальної групи співпадають, старшокласники не схильні розділяти обов'язки чоловіка та дружини в родині і в розподілі господарсько – економічних відносин зорієнтовані на рівноправність.

Усі домашні обов'язки (крім ремонту сантехніки) старшокласники будуть виконувати разом – готування їжі – 85%, тоді як респонденти контрольної групи вважають, що їжу повинна готувати переважно дружина – 49%; що стосується прибирання, то тут спостерігається аналогічна ситуація: 89% учнів експериментальної групи вважають, що прибиранням мають займатися обое, 62% старшокласників контрольної групи, – дружина; щодо миття посуду, то хлопці і дівчата обох груп вважають, що даний вид домашніх обов'язків мають виконувати обое членів подружжя (85% і 64%); ремонтом сантехніки має здійснювати чоловік – 98% (експериментальна група) і 83% (контрольна група); пранням має займатися дружина – так вважає 89% учнів контрольної групи, учні, ж які були учасниками тренінгових занять вважають, що даний вид роботи мають виконувати, як чоловік, так і дружина – 98%; що стосується таких обов'язків як винесення сміття, догляд за домашніми тваринами, покупка продуктів, то уявлення учнів обох груп співпадають, тобто дані обов'язки вони покладають на обох членів родини.

Значущі зміни відбулися в емоційному і поведінковому компонентах уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників, які ввійшли до складу експериментальної групи. Перш за все, слід відмітити, що тренінгові заняття спонукали учасників експериментальної групи, замислитись над майбутнім шлюбом, над тим, яке у них ставлення до сім'ї, до представників своєї і протилежної статі, до майбутнього подружнього життя, і жоден учасник тренінгу не вважає шлюб таким, що гальмує особистий розвиток людини.

Таблиця 4

Результати порівняльного аналізу уявлення про те, що має бути основою сімейного життя

Варіанти відповіді	Хлопці		Дівчата	
	Екс-на гр.	Контр-на гр.	Екс-на гр.	Контр-на гр.
Матеріальний добробут	15%	47%	9%	43%
Кохання	74%	25%	75%	39%
Спільні цінності та інтереси	89%	13%	91%	19%
Сексуальні стосунки	5%	33%	3%	15%
Не задумувався	0%	25%	0%	21%

Аналізуючи отримані дані, ми бачимо, що уявлення про те, що має бути основою сімейного життя, в учасників експериментальної групи сформовані досить чітко, а що стосується старшокласників, що входять до контрольної групи, то можна стверджувати, що у них вони сформовані недостатньо і потребують поглиблення знань у цьому питанні, про це свідчить відсоток учнів, які не замислювались над цим питанням – 25% юнаків та 21% дівчат, в той час, як відсоток учнів експериментальної групи становить – 0%.

Якщо порівняти кількість учасників, які віддали перевагу в основі сімейного життя кохання та спільним цінностям та інтересам, то їхня кількість збільшилась з 13% до 89% (у хлопців) та з 19% до 91% (у дівчат), а тих, що усвідомлюють, що сексуальні стосунки та матеріальний добробут – не є основою сімейного життя зменшилась з 47% до 15% та з 33% до 5% (у хлопців), та з 43% до 9% і з 15% до 3% (у дівчат).

Аналіз динаміки змін, які відбулись у емоційно-оцінному компоненті уявлень старшокласників про майбутню сім'ю, показав, що ставлення учнівської молоді до статевих стосунків до шлюбу позитивно змінилося, учні усвідомили важливість ролі батька та матері, а також визначили, якими вони бачать свої майбутні «чоловіка» та «дружину».

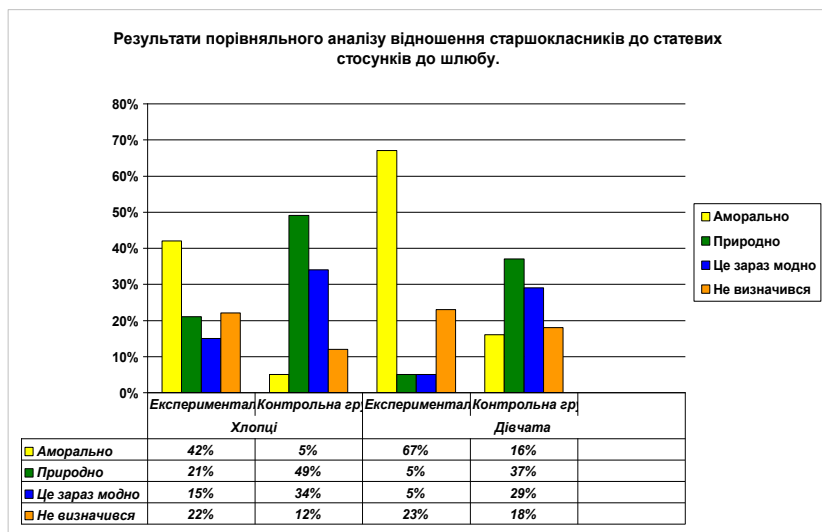

Рис. 1

Отже, як свідчать дані результатів дослідження, позитивні зміни відбулись в учасників експериментальної групи: 42% респондентів чоловічої статі вважають, що статеві стосунки до шлюбу є аморальними, що на 37% перевищує показники контрольної групи. Негативним, на наш погляд є те, що показник невизначеності в експериментальній групі зріс до 22% (у хлопців) і до 23% (у дівчат), проте, такий результат може свідчити і про те, що учень задумався над даним питанням, хоча раніше був впевнений, що статеві стосунки до шлюбу – це цілком природно або модно.

У дівчат також відбулися зміни показників: 67% учасниць формульованого експерименту вважають, що статеві стосунки до шлюбу – це аморально, тоді як у дівчат, що входять до контрольної групи цей показник становить лише 16%. 5% дівчат експериментальної групи вважають, що статеві стосунки є природними або модними до шлюбу, у контрольній групі – відповідно 37% і 29%. Крім того, про позитивний вплив тренінгової програми, свідчать результати дослідження ролі батьків при вирішенні одружитися.

Таблиця 5

Результати порівняльного аналізу дослідження ролі батьків при вирішенні одружитися

Варіанти відповіді	Хлопці		Дівчата	
	Екс-на гр.	Контр-на гр.	Екс-на гр.	Контр-на гр.
Обов'язково потрібно	67%	23%	83%	45%
Не обов'язково, це моя особиста справа	18%	49%	9%	34%
Мені байдуже	11%	19%	5%	12%
Не знаю	4%	9%	3%	9%

Як бачимо, роль батьків у вирішенні молодих людей одружитися, в експериментальній групі збільшилась на 44% у хлопців та на 38% у дівчат, і зменшилась у варіанті відповідей «не обов'язково, це моя особиста справа» – на 29% у юнаків і на 25% у дівчат.

Досліджуючи емоційно-оцінний компонент уявлень учнівської молоді про майбутню сім'ю, нас цікавило питання, чи важливо для респондентів, щоб у сім'ї були діти. Слід відмітити, що як в експериментальній групі, так і в контрольній результати виявились позитивними, оскільки 87% юнаків та 94% дівчат експериментальної групи та 54% хлопців та 65% – контрольної групи – вважають, що народження дитини в сім'ї є важливим.

Таблиця 6

**Результати порівняльного аналізу дослідження
важливості народження дитини в сім'ї**

Варіанти відповіді	Хлопці		Дівчата	
	Екс-на гр.	Контр-на гр.	Екс-на гр.	Контр-на гр.
Так	87%	54%	94%	65%
Ні	5%	21%	0%	12%
Мені байдуже	2%	8%	4%	5%
Не задумувався	6%	17%	2%	18%

Лише 6% хлопців та 2% дівчат, що були учасниками тренінгу не задумувались над важливістю народження дитини в сім'ї, тоді як у контрольній групі ці показники більші на 11% у хлопців та 16% у дівчат.

Щоб краще зрозуміти уявлення старшокласників про майбутні ролі «батька» та «матері», ми запропонували їм питання, що стосується того, хто ж має виховувати дитину. На підставі отриманих результатів, можна говорити про позитивний вплив проведеної роботи на усвідомлення ролі «батька» та «матері» в житті дитини. 89% юнаків та 95%, що були учасниками формувального експерименту, вважають, що виховувати дитину в сім'ї повинні обоє батьків, що на 55% та 58% перевищує показники учасників контрольної групи.

Таблиця 7

**Результати порівняльного аналізу дослідження питання,
що стосується виховання дитини в сім'ї**

Варіанти відповіді	Хлопці		Дівчата	
	Екс-на гр.	Контр-на гр.	Екс-на гр.	Контр-на гр.
Мати	8%	39%	3%	46%
Батько	0%	7%	2%	5%
Обоє батьків	89%	34%	95%	37%
Бабуся та дідусь	0%	1%	0%	5%
Інша людина (няня)	0%	10%	0%	0%
Не замислювався	3%	9%	0%	7%

Позитивні зміни відбулись і в поведінковому компоненті уявлень про майбутню сім'ю. Про це, в першу чергу, свідчить зміна розподілу засобів вирішення конфліктних ситуацій у сімейному житті в експериментальній групі.

Таблиця 8

**Результати порівняльного аналізу дослідження способу
розв'язання конфліктної ситуації у сімейному житті**

Спосіб розв'язання конфлікту	Хлопці		Дівчата	
	Екс-на гр.	Контр-на гр.	Екс-на гр.	Контр-на гр.
Суперництво	5%	47%	3%	33%
Компроміс	52%	23%	47%	29%
Співробітництво	37%	18%	45%	23%
Уникнення	6%	12%	5%	15%

Отже, як бачимо, кількість учасників, які віддали перевагу стилю суперництва, уникання в конфліктній ситуації зменшилась з 47% до 5% (у хлопців), з 33% до 3% (у дівчат) і з 12% до 6% та 15% до 5% відповідно, а тих, що усвідомлюють перевагу стилю співпраці та компромісу збільшилося з 23% до 52% та 29% до 47% (компроміс), і з 18% до 37% та 23% до 45% (співробітництво).

Розробляючи тренінгові заняття по підготовці старшокласників до створення сім'ї, ми приділили значну увагу проблемі правової готовності учнівської молоді до сімейного життя. Оскільки, за даними констатувального експерименту, рівень правової обізнаності учнів виявився досить низьким.

Під час занять ми знайомили старшокласників із основними положеннями сімейного права; з порядком укладання шлюбу, усвідомлення ними необхідності його державної реєстрації, правових наслідків незареєстрованих шлюбів; засвоєння учнями прав і обов'язків подружжя, особистих правовідносин між ними та майнових відносин, а також правовідносин між батьками і дітьми; пояснення таких державних актів, як позбавлення материнських і батьківських прав та усиновлення; ознайомлення з причинами, правовими основами та соціальними, економічними, психологічними й педагогічними наслідками розлучення, аліментними зобов'язаннями розлучених; з умовами укладання шлюбного контракту і виховання адекватного ставлення до цього правового акту.

Після проведення повторного опитування ми отримали такі результати:

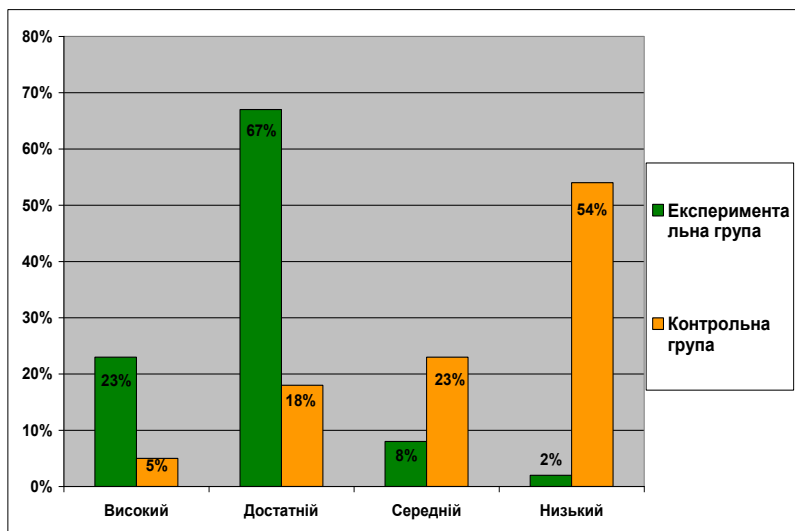

Рис. 2. Результати порівняльного аналізу правової готовності старшокласників до сімейного життя.

Отже, як бачимо, що за допомогою занять учні значно підвищили свій рівень правової обізнаності з питань, що стосуються сімейного законодавства України, про що свідчать результати: якщо у контрольній групі найбільший показник – 54% старшокласників притаманний низький рівень правової готовності до сімейного життя, то в експериментальній групі – лише 2%. Із високим рівнем в контрольній групі виступає лише 5%, а в експериментальній – 23% з високим та 67% з достатнім. На підставі аналізу отриманих даних контрольного зрізу, можна зробити висновок про ефективний вплив проведеної роботи на когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти уявлень старшокласників про майбутню сім'ю.

Висновки

Рекомендації по підвищенню ефективності підготовки учнівської молоді до сімейного життя в умовах загальноосвітнього закладу надані соціальним педагогам, вчителям, психологам, класним керівникам, які працюють у загальноосвітніх школах, базуються на результатах проведеної роботи, і є констатацією того, чого не вистачає в роботі з учнями старших класів, що необхідно було б впровадити для досягнення кращих результатів, а також, які форми

роботи необхідно використовувати для покращення ефективності підготовки старшокласників до сімейного життя.

Розширення уявлень про майбутню сім'ю можливе за умов спеціально організованого активного соціально-педагогічного навчання, шляхом проведення цілеспрямованої роботи по створенню нових моделей сім'ї, поглиблення знань і уявлень про майбутню сім'ю в процесі підготовки старшокласників до сімейного життя.

На основі аналізу науково-теоретичної бази дослідження та отриманих, у ході констатувального експерименту результатів було розроблено тренінгову програму по підготовці старшокласників до сімейного життя, з метою формування когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів уявлень про майбутнє подружнє життя, та підвищення рівня правової обізнаності старшокласників з питань, що стосуються сімейного життя.

Розробляючи програму тренінгу "Моя майбутня щаслива сім'я", ми спиралися на комплекс соціально-педагогічних та психолого-педагогічних методів, що містять елементи соціально-педагогічної діагностики і психотерапії, ситуаційно-рольові ігри, тренінгові техніки і прийоми, що використовуються у соціальній педагогіці та практичній психології.

Аналіз результатів анкетування проводився на основі порівняння відповідей респондентів. У повторному опитуванні взяло участь 178 учнів старших класів, 116 з яких – учасники тренінгової програми.

Аналіз динаміки змін, які відбулись у когнітивному компоненті уявлень про майбутню сім'ю, показав, що більше половини учасників експериментальної групи внаслідок формувального експерименту сформували якісно нові розумові моделі майбутньої сім'ї, які включають в себе такі підсистеми, як комплекс знань про функції сім'ї, права і обов'язки подружжя, взаємовідносини індивіда з іншими членами родини, господарсько – економічні ролі, усвідомили критерії шлюбного вибору.

Слід відмітити, що тренінгові заняття спонукали учасників експериментальної групи, замислитись над майбутнім шлюбом, над тим, яке у них ставлення до сім'ї, до представників своєї і протилежної статі, до майбутнього подружнього життя, і жоден учасник тренінгу не вважає шлюб таким, що гальмує особистий розвиток людини.

На підставі цього можна зробити висновок про ефективний вплив проведеної роботи на когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти уявлень старшокласників про майбутню сім'ю.

Література

1. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ : МАУП, 2011. 245 с.
2. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : науково-методичний збірник / за ред. Т. В. Говорун. Київ : ІЗМН, 1996. 168 с.
3. Костів В. К. Формування емоційно-інтимної культури сім'янина. *Народно-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина*. Івано-Франківськ, 1996. 189 с.
4. Мацковский М.З. Підготовка підлітків і школярів до майбутнього сімейного життя. *Родина в системі морального виховання: актуальні проблеми виховання підлітків*. Москва : Педагогіка, 1999. 432 с.
5. Панкова Л.М. У порога семейной жизни. Москва : Знание, 1991. 175с.
6. Седих К.В. Психологія взаємодії систем: «Сім'я та освітні інституції». Полтава : Довкілля-К, 2018. 228 с.
7. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали для тренера / за заг. ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Наук.світ, 2013. 107 с.